

Sadrazam Şerif Hasan Paşa'nın 1790 Yılına Ait Cephe Yazışmaları

Correspondence of the Grand Vizier Sherif Hasan Pasha's from the Battlefield of 1790

Efkan UZUN¹

Geliş Tarihi: 06.06.2019 / Düzenleme Tarihi: 09.07.2019 / Kabul Tarihi: 22.07.2019

Özet

Küçük Kaynaca Antlaşması'nın akabinde çıkan olaylar neticesinde Rusya Kırım'a müdahale etmiş ve 1783 yılında Kırım Rusya tarafından ilhak edilmişti. Osmanlılar döneminde kaybedilen ilk İslam toprağı olan Kırım'ın Ruslardan alınması amacıyla başlatılan yeni savaş Osmanlılar için oldukça ağır şartlarda geçmiş, neticede Özi Kalesi de Ruslar tarafından işgal edilmiş ve devlet Yaş Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu süreç zarfında cephe görev yapan devlet adamları ve askerlerin içinde buldukları durumun ağırlığı çok farklı kaynaklarda belirtilmiştir. Bu kaynak gurubundan biri de sadrazamların cepheden yaptıkları yazışmalarıdır. Bu makalede çok kısa süre görevde kalmış olan Osmanlı sadrazamlarından Şerif Hasan Paşa'nın yazışmalarına ait bir defter içerişindeki belgeler ele alınarak çeşitli yönlerden değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bahse konu belgeler Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci Sadaret Mektubi Kalemi Defteri (KK.d) tasnifinde 0006 numaralı defterde kayıtlıdır.

Zor zamanlarda devlet işlerine bakan çeşitli görevlilerin çalıştıkları şartların ağırlığı, devletin içinde bulunduğu hal, Osmanlı ordusunun rakiplerine karşı durumu, askerin savaşma kapasite ve kabiliyeti, lojistik meseleleri, komuta kademesinin vaziyeti, askeri görevlilerin birbirleriyle olan münasebeti vb. konular bu yazışmalar ışığında tahlili edilecek başlıca konular arasındadır. Defterde özellikle Osmanlı ordusu hakkında verilen bilgiler kıymetlidir. Seferlerin lojistiğı her devlet için ciddi bir meseledir. Haddizatında bu altından kalkılması son derece zor olan görev devlet adamlarının, yerel idarecilerin ve tabi ki sadrazamların da en öncelikli halletmeleri gereken işleri arasındaydı. Bu işin altından hakkıyla kalkamayan sadrazamların görevden azledilmeleri ve hatta hayatlarını kaybetmeleri de bu ağır vazife karşısındaki başarılarıyla ilgiliydi. Dolayısıyla üzerinde çalışılan defterde en fazla mevzu edilen konu şüphesiz bu başlıkla ilgilidir. Ordunun işesinin karşılanması (un, arpa, yem ve yemek vb.), yapılması gereken masrafların hakkıyla tedarik edilmesi, bilhassa savaşıacak askerlerin eksiklik hissedildiğinde ordunun bulunduğu bölgeden karşılanması yani yöre insanının askere alınması önemle üzerinde durulan başlıca konulardandır.

Anahtar Kelimeler: Şerif Hasan Paşa, Ordu, Lojistik, Rusya, Rumeli

Abstract

As a result of the events that emerged right after the Treaty of Küçük Kaynarca, Russia intervened in Crimea annexed it in 1783. The new war initiated to take Crimea, the first Muslim land to be lost during the Ottoman period, from the Russians passed under harsh conditions for the Ottomans, and as a result, the Özi Fortress was occupied by the Russians, and the state was forced to sign the Yaş Treaty. During this process, the severity of the situation in which the statesmen and soldiers serving on the front found themselves in were reported in various resources. One of these groups of resources were the correspondences the grand viziers made from the front. This article will discuss the documents within a notebook belonging to the correspondences of Sherif Hasan Pasha, an Ottoman grand vizier who served briefly, and will subject them to evaluation in various regards. These documents are recorded with number 0006 in the Kamil Kepeci Sadaret Mektubi Kalemi Record (KK.d) in the Presidential Ottoman Archive.

The severity of the conditions in which various officials tending to state affairs, the circumstances in which the state found itself, the status of the Ottoman army against its competitors, the capacity and capability of the military to fight, logistical issues, the condition of the command element, relationships of the military officials to one another, and other headings are among the primary topics to be analyzed in light of these correspondences. The circumstances in which senior administrators ruling the state and their relationships with one another constitute a significant matter within our topic. It is possible to reach valuable clues from these types of records about the family, siblings, personality, and identity of a grand vizier. The information provided in the records regarding the Ottoman army is very valuable. Logistics of campaigns is a significant issue for every state. As such, rising from underneath this was among the primary work statesmen, local administrators, and, of course, grand viziers serving in the incredibly difficult task needed to deal with. The fact that the grand viziers who were rightfully unable to overcome this were dismissed and even lost their lives relates to their success against this daunting mission. Accordingly, the topic most discussed in the records no doubt relates to this heading. Meeting the material needs of the army (flour, barley, feed and food, etc.), the rightful supply of the expenses needing to be made, and covering at least a portion of the soldiers who would fight from the region the army was found, meaning drafting local people into the army, are among the primary topics discussed with

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Niğde, Türkiye.
E-posta: efganuzun@gmail.com / efganuzun@ohu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4419-0243

great importance.

Keywords: Şerif Hasan Paşa, Army, Logistics, Russia, Rumeli

Giriş

Osmanlı tarihine bütüncül bakıldığında bu devletin genellikle olağanüstü şartlarda yaşadığı ve sürekli savaştığı veya savaşmaya hazır halde olduğu görülür. Bu hal kısa süreli barış dönemleri ile kesilmiş olsa da yüzyıllar içinde genellikle bu görüntünün hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum 17. yüzyıl sonlarında değişmeye başlamış ve 18. yüzyıldan sonra yıkılışa kadar devamlı bir olağanüstü hal yaşanmaya başlanmıştır. 1774 Küçük Kaynarca antlaşması sonrasında Kırım kaybedilmiş ve bu olay sonraki savaşların da sebebi olmuştur. Kırım'a yeniden hâkim olmak için hamle yapan devlet adamları; daha fazla yenilgiyle yüz yüze kalmışlar ve daha büyük kayıplarla bu yüzyılı kapatmışlardır. 1787 yılında kayıplarını geri almak amacıyla Rusya'ya savaş ilen eden Osmanlı devlet adamları hiç beklenmedik bir gelişmeyle yüz yüze kaldılar. Rusya'nın müttefiki Avusturya da Osmanlılara savaş açtı. Bu hesapta olamayan gelişme sebebiyle, Osmanlılar çok geniş bir alanda hem karada hem de denizlerde; Orta Avrupa, Balkanlar, Kafkasya ve Karadeniz'de savaşmak mecburiyetinde kalmışlar, uzun ve yıpratıcı savaşlara komutanların yetersizliği de eklenince Özi kalesi başta olmak üzere önemli kilit noktaları Rusların eline geçmişti. Çok bilindiği gibi bu kayıp sebebiyle sultan I. Abdülhamid vefat etmiş ve tahta III. Selim cülus etmiştir. (Ahmed Cevded Paşa, 1309: 83-90; Uzunçarşılı, IV/I, 1988:519, 565-592; Fedakâr, 2015: 120-123, 129,132)

Bu kısa özetten bile anlaşılabilceği gibi; söz konusu çalkantılı devirlerde görev yapan devlet adamlarının ve askerlerin psikolojik durumunu tahmin etmek mümkündür. Son derece zor şartlar altında ve birçok açıdan yetersizlikler içinde savaşı devam ettirmeye çalışan komutan ve askerlerin başarısızlıklarının ardında yatan sebepleri anlamak da böylece kısmen mümkün olabilmektedir. Bu dönemlerde görev yapan sadrazamların ve diğer görevlilerin vazifelerinin başında kaldıkları sürelerin kısalığı devletin içinde bulunduğu durumu gösteren başka bir kıstas olarak ortada durmaktadır. Başarısızlığın genellikle görevlilerin kellelerinin alınması sureti ile telafi edilmeye çalışıldığı bu sistemde esas problemler, teknolojik veya insan kalitesi açısından yetersizlikler genellikle doğru analiz edilememekte ve devlet adamları muhtemelen en azından bazı hallerde boş yere cezalandırılmaktaydı. Askerlerin ve diğer üst kademe idarecilerinin yetersizliği elbette göz önünde tutulmalıdır ve bu başlı başına müstakil bir çalışmanın konusu olacak kadar önemli ve geniş bir meseledir. Ancak sadece bu kriter 19. yüzyılın arifesinde meydana gelen Osmanlı başarısızlıklarını ve yenilgilerini tek başına açıklamaya yeterli gözükmemektedir.

İşte bu zor devirlerde vazife başına gelen bir Osmanlı sadrazamı da Şerif Hasan Paşa'dır. Çalışmamızın ana eksenini oluşturan bu devlet adamı çok kısa süre görevde kalmış bir Osmanlı paşasıdır. Onun şahsında ve yazdıkları ışığında çalışmanın kalan kısmında döneme kısa bir nazar atılacak ve değerlendirilmelerde bulunulacaktır.

Şerif Hasan Paşa (ö. 1205/1791) Rusçuk ayanından *Çelebi Hacı Süleyman Ağa'nın* çocuğudur. Bazı kaynaklardaki bilgilere göre; *Seyyid, Rusçuklu* veya *Çelebizâde Hasan Paşa* olarak da bilinmektedir. Hayatının erken dönemlerine dair bilgi yoktur. Sultan III. Mustafa döneminde başlatılan Rus seferlerinde Kırım hanı Giray Han ile beraber çapulalara katıldığı ve bu esnada *serdengeçti ağası* olarak vazife yaptığı bilinmektedir. Bu akınlarda cesaret ve kahramanlığı görülen paşa bir ara *kapıcıbaşılıkla* taltif edilmişse de babası gibi gözü ayanlıkta olduğu için kargaşa çıkardığı ve bu yüzden rütbesinin geri alındığı bilinmektedir. Hatta bu sebeple idamı bile gündeme gelmiş bunun için emir çıkarılmış Kırım hanı III. Selim Giray'ın ricasıyla affedilmiş ve Rusçuk'ta oturmasına müsaade edilmiştir. (Sarıcaoğlu, 1997: 340; Arslan, 2013: 274; Uzunçarşılı, 1988: IV/II, 450)

Bu esnada devam eden Avusturya savaşının çeşitli cephelerinde gösterdiği gayret ve başarılarından dolayı sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın gözüne girmiş ve rakiplerinden birisi olan Rusçuk Seraskeri Dağıstanlı Ali Paşa'nın azli için gayret göstermiştir. Bu çabaları netice vermiş ve *Yergöğü Kalesi'nin* fethi şartıyla vezirlik payesiyle taltif edilmiş ve *İlbasan* sancakbeyliğine getirilmiştir (8 Eylül 1773). Ancak üzerine aldığı görevi yerine getiremediği ve Özi kalesi muhafızlığı konusunda gayretsiz davrandığı için (Temmuz 1775) tarihinde vezirlikten uzaklaştırıldı. (Sarıcaoğlu, 1997: 340; Arslan, 2013:274) İlerleyen dönemlerde bazen Selanik bazen de Filibe'de ikamet etmeye zorlanan Paşa, *Kaymakam Çelik Mustafa Paşa'nın* aracılığıyla tekrar vezirlik payesi olarak (28 Ağustos 1787) Ruslara karşı *Misivri* ve *Vidin* muhafazası ile vazifelendirildi. Sadrazam *Gazi Hasan Paşa'nın* savaş esnasında *Şumnu'da* vefatı üzerine oraya yakın olduğu için devlet ve ocak ileri gelenleri tarafından oraya davet edilmiş ve kendisine serdar-ı ekrem vekilliği verilmişti (1 Nisan 1790). Bu arada İstanbul'da yeni veziriazamın belirlenmesi için Şeyhülislâm *Hamîdizâde Mustafa Efendi'nin* tavsiyesiyle kura çekilmiş ve Sultan III. Selim tarafından Hırka-i Şerif odasında çekilen kurada Şerif Hasan Paşa'nın adının çıkması üzerine *Al-i Resul'den* olması hasebiyle tayini uygun görülmüş ve 16 Nisan 1790 tarihinde *Mühr-i Hümayun'un* kendisine verilmiştir. (Sarıcaoğlu, 1997: 340-341; Tektaş, 2002: 458; Danişmend, 1972: 70-71; Uzunçarşılı, 1988: IV/II, 451)

Hasan Paşa'nın sadrazamlığı çok kısa, sadece 10 aydan biraz fazla sürmüştü ama bu süre içinde çok çetin bir süreçten sonra *Yergöğü Kalesi* fethedilmiştir. Bir yandan *Ziştovi* barış görüşmeleri devam ederken Padişah III. Selim Rusya üzerine sefer istemiş, sadrazam orduya güveni olmadığı için isteksiz de olsa Padişahın emrine uymuştur. İsveç ve Lehistan ile de ortaklık yapan Ruslar; önemli yerleri (*Kili, İsmail, Tolci, İsakçı* vd.) ele geçirmişler bu yenilgilerden birinci derecede mesul olan sadrazam sorumluluğu üstlenmek yerine; yanındaki asker ve devlet adamlarına suçu atmaya çalışmıştı. Ayrıca *İsmail* kalesine yardım amacıyla asker toplamaya çalışması muarızları tarafından isyan edeceği veya kaçtığı şeklinde etrafa duyurulmuş, İstanbul'da O'nun aleyhine bir havanın esmeye başlaması sebebiyle görevden azledilerek yanlış bir yola girmesine mani olmak için de idamına karar verilmişti. Bu durum bizzat Padişah tarafından

ondan gizlenmiş ve bir müddet kendisine itimat edildiği bildirilerek oyalandıktan sonra 13 Şubat 1791'de *Şumnu*'da iken kuşatılmış, mühür kendisinden alınmış ve Avusturyalılardan Belgrad'ı teslim alma işi şahsına tevdi edilerek başka bir konağa yerleştirilmiş ve oradayken kurşunla vurularak idam edilmiştir. Ziştovi'de bulunan İngiliz azasının mektubuna göre idam tarihi 11 Şubat 1791'dir. Yerine Koca Yusuf Paşa ikinci kez sadrazam olarak atanmıştır. Başarısızlıkları bahane edilse de esas idam sebebi isyan etme ihtimali olarak öne çıkmaktadır. Kendisinin ardından kardeşi *Çelebi Mehmed Ağa*'nın da idam edilmesi, İstanbul'a gelen yazışmalarındaki üslup sertliği bu fikrin oluşmasına sebep olmuş görünmektedir. Mezarı Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi tekkesinin hazinesinde bulunmaktadır. Yukarıda anlatılanlarla çelişkili bir şekilde; kaynaklarda iyi ahlak sahibi ve işini bilen bir devlet adamı olarak kaydedilmiştir. (Sarıcaoğlu, 1997: 341; Arslan, 2013: 274; Uzunçarşılı, 1988: IV/II, 452-453; Mustafa Nuri Paşa, III-IV, 1992: 185-187) Şimdi Hasan Paşa'nın kısa sadareti esnasında yaptığı faaliyetlerinin de etraflıca anlatıldığı yazışmalarına geçilebilir.

Sadrazam Şerif Hasan Paşa'nın Yazışmalarına Ait Defterin Kısa Tanıtımı

Bu yazışmalara ait defter yukarıda bahsedildiği gibi Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci Sadaret Mektubi Kalemî Defteri (KK.d) tasnifinde 0006 numara ile kayıtlıdır. Aslında 8 varak yani 16 sayfa olan bu defter mikrofilm kaydında kapak sayfasıyla beraber 17 sayfa gösterilmiştir. Defterin transkripsiyonu 30 sayfadan fazla tutmaktadır. Defter sonradan temize çekilmiş ve oldukça küçük harflerle yazılmış olduğu için yazılanlar 8 varakaya sığdırılmıştır. Her sayfada yaklaşık 50 satır yazı vardır. Bazı sayfalarda kenar notları ile beraber çok daha fazla yazı yazılmıştır. Defter ciltli, ebrusuz ve 38,5 x 17,5 ebatlarındadır. Defterde temiz ve gayet okunaklı kırma Rik'a hattıyla yazılmıştır.

"*Sadr-ı sâbık merhum şerif Hasan Paşa Hazretlerinin Şumnu'dan hareket birle Boğdan'a avdet edinceye kadar müteveffa-yı muşaru'n-ileyhde tahrir olunan mekatib ve kavâimin defteridir. Fi 23 Zi'l-kade sene (1)206*"² diye başlıklandırılan defterde 65 adet belge türü ve kenar yazıları vardır. Defter incelendiğinde görüleceği üzere belgeler; başta İstanbul'da sadrazamın vekili olarak sefer zamanlarında vazife yapan kaimimakam paşaya buyruldu ve kaime olmak üzere, kethüda beye, yerel kadı ve beylere, mütesellimlere, Sipah ve Silahdar ağalarına, Bölükât-ı Erbaa ağalarına, bazı paşalara, bir takım valilere, civardaki yerleşim alanlarının muhafızlarına, Reisü'l-küttaba, defterdara ve Kırım Hanına hitaben yazılmıştır. Defterdeki ilk belge 23 Ra 1205 / 30 Kasım 1790 tarihli olup, son belge ise 7 R 1205 / 14 Aralık 1790 tarihli. Yani defterdeki yazışmalar 15 günlük bir süre içerisinde yapılmıştır.

Osmanlı Ordusunun Durumu, Askerin İaşe ve İhtiyaçları

Defterdeki belgelerin çoğunluğu doğal olarak ordunun ve askerlerin ihtiyaçları ile ilgilidir. Osmanlı ordusunun durumu, komuta kademesinin etki ve yetkinliği, askerlerin savaşma kabiliyeti, asker adedi, her türlü taktik ve strateji konuları, taarruz ve savunma durumları, askerlerin iaşe ve masrafları vb. harp tarihi ile ilgili ne kadar konu varsa onlara ait bilgiler defterde en çok ele alınan ana başlıklardır. Kasım ve Aralık aylarında ordunun savaşmak durumunda kalmasının sebep olduğu olumsuzluklar çok açık bir şekilde izlenebilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki askerlerin ve komutanların itaatsizliklerinin en başta gelen sebeplerinden birisi bu olumsuz hava ve ondan naşi meydana gelen kötü çevre şartlarıdır. Belgelerde en çok tekrar edilen hususlardan birisi askerlerin ve komutanların itaatsizlikleri hakkındadır. *Çok söyleme arsız edersin aç bırakma hırsız edersin*" atasözünün hatırlattığı gibi çok söylenmiş ama sanki mecburiyetlerden ve de imkânsızlıklardan dolayı dinlenmemiş emirlerin tekrarı çok sık karşılaşılan bir durum olarak öne çıkmaktadır.

16 Nisan 1790'da sadrazam olan Hasan Paşa'nın defterdeki ilk yazışması 30 Kasım 1790 tarihine ait bir buyruldu³ olup, Kaimimakam Paşa'ya yazılmıştır. Bu belgedeki en dikkat çekici husus asker toplama⁴ hakkındadır. *Şumnu, Hacıoğlu, Tatarpazarı ve Edirne dâhil civarlarındaki kaza ve köylerden "nefir-i âmm⁵ tarikıyla süvari ve piyade yedi yaşından yukarı eli kılıca kâdir harp ve darba muktedir Nur-ı İslam'da behredâr olan dilaverânın ihraç ..."* bugünkü anlayışa göre çocuk yaşta insanların askere celbi ve belirtilen mahallerde toplanmaları istenmektedir. Ruslar tarafından ele geçirilen bazı yerlerden bahsedilirken Rusların üstünlüğü zımnen kabul edilmekte ve bu durumda *"İksir-i âzam olan dua-yı hayır-ı Şahane ve hüsn-ü teveccüh ve inâyet-i Hüsvaneyeye eşedd-i ihtiyacımız dergâr olduğu..."* ifadelerinde içinde bulunulan zor şartlar karşısında Padişah duasına ne kadar muhtaç olduklarından bahsedilmektedir. Rusların hile ve desise ile bazı İslam beldelerini işgal ettikleri ancak *"mağrurun hasmının Allah-ü Zül-Celâl"* olduğu belirtilerek kayıpların telafi edileceğine olan inancından bahsetmektedir. Üstelik etraf yerlerde sakin olan insanların huzurunun temini için *"kır oğulları"*⁶ tayin edilmek suretiyle ahalinin sakinleştirilmeye çalışıldığı da anlaşılmaktadır. (BOA, KK.d. 0006, 1/a, 1) Bu belgenin hemen devamında aynı tarihli belge de ise yine kaimimakam paşaya bir kısım asker *İsmail'e* gitmek üzere yola çıktığını ancak *Babadağı*⁷'na vardıklarını burada yolların kapalı olması sebebiyle ileriye gidemediklerini, yollar açılmaz askerlerin harekete devam edeceği anlatılmaktadır. (BOA, KK.d. 0006, 1/a, 2) Bu durum ilerleyen sayfalarda da göze çarpmaktadır. Ordu sadece maddi imkânsızlıklar, komuta hatası vb. sebeplerle değil aynı zamanda tabiat şartları dolayısıyla da son derece zor şartlar altında ilerleme imkânı bulabilmektedir.

Ordu ve askerlerle ilgili belgelerde en çok dikkati çeken noktalardan birisi de toplanan askerlerin tam olarak görev yerinen gitmemeleri, görevlerini yapmakta isteksiz davranmaları veya istenilen yere gitmemek için ayak sürümleri ile

² 13 Temmuz 1792

³ Sadrazam, Kaptanı Derya, vezir, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli devlet erkânının aşağı mevkidekilere gönderdikleri yazılı emirler. Bkz. (Kütükoğlu, 1998: 197-206; Ünal, 2011: 133)

⁴ Asker toplama ve Nefir-i Amm konularında diğer belgeler için bkz. (BOA, KK.d. 0006, 5/b, 1; 6/b, 4; 6/b, 5; 7a/5)

⁵ Olağan üstü zamanlarda bütün halkın devlet tarafından bir vazifeye davet edilmesi hakkında kullanılan ve belgelerde çokça geçen bir tabir. Bu tamlamayı günümüzdeki umumi seferberlik manasına anlamak da mümkündür. Kısmi seferberlik için de nefir-i hâs tabiri kullanılırdı. Bkz. (Ünal, 2011: 513-514)

⁶ Kır Serdârı denilen bir komutan emrinde kırsal kesimde eşkiya takibine çıkan müfreze mensuplarına verilen isim. Bkz. (Ünal, 2011: 400)

⁷ Bugün Romanya'da bulunan Osmanlılar döneminde Tulca (Tolcu)'ya bağlı kaza merkezi. Bkz. (Sezen, 2006: 55)

askerlerin firarı hususlarıdır.⁸ 30 Kasım 1790 tarihli Kaimimakam a gönderilen buyruldu; *Tolcu (Tulca)*⁹ başbuğu vezir *Mehmed Paşa*'nın emrine girmek üzere acilen *Şumnu*¹⁰dan toplanan 300 nefer süvarinin başlarında sergedeleriyle beraber hızlı bir şekilde yola çıkmaları emredilmişken yakın bir köye geldiklerinde sadece 60 asker oldukları anlaşılmıştı. Geri kalan askerlerin; kaza hâkimi, muhtar, iş erleri, başka bazı askeri görevli ve halkın kışkırtmasıyla orduya katılmaktan içtinap ettikleri belirtilmiş ve bu halde olanların; "...eyledikleri tahkik olunub bu keyfiyet-i mugayyir-i diyânet ve tertib olunanlardan gitmeyenlerin ve nasihat edenlerin tediblerini mucib bir halet olmağla imdi; tertib olunan askeri himaye ile ihraçlarına mani olanları men ve tahrir eyledikten sonra ... ol mikdar süvari askerin tamamen ve kamilen ihrac ..." ile görev yerlerine gönderilmeleri emredilmiştir. (BOA, KK.d. 0006, 1/b, 4) Bu buyruludan anlaşıldığı kadarıyla; halk arasında asker toplanmasına karşı kısmi bir muhalefetin olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar askeri emre muhalefet etmeye zorlayanlar yöredeki bazı idareciler ve askeriler olsa da halk arasında da bir isteksizliğin olduğunu söylemek yanlış olmaz. 12 Aralık 1790 tarihinde Pirevadi Naibine gönderilen bir buyruldu; yöre sakinlerinden Hacı Hasan Ağa denilen birisi askerin sevkine engel olduğu gerekçesiyle naibe şikâyet edilmiş ve gerekenin yapılması için şu tenbihatta bulunulmuştur. "... Hacı Hasan dimekle ma'ruf hain-i din saye-i Devlet-i Aliyye'de kesb-i naim idüp böyle vakitte bez-i iktidâr eylesi fâriza-i zimmât iken el-haletü hazîhi umur-ı mühimminin ru'yetinden imtinâ eylediği ve mukaddem ve bu defa Pirevadi'den ihracı matlub olan askerin ta'tiline sebep olduğu ihbar olduğundan... mübaşir ta'yin olunan Dergâh-ı Ali gediklülere ma'rifetiyle merkumun malik olduğu emvâl ve hayvanât ve hayvanâtını canib-i miriçün zabt ve tahrir..." (BOA, KK.d. 0006, 8/a, 4)

Emre muhalefetle ilgili 2 Aralık 1790 tarihli başka bir belgede *Silistre Mütessellimi Battal Ağa*'ya; daha önceden kendilerinden Silistre ve civarından toplanacak 500 nefer seçme askerle yanlarına gelmeleri istenmiş olduğu halde hala bu konuda gerekenin yapılmadığı hatırlatılmıştır. Isakçı'nın yardımına gelmediği takdirde "*Hüda-yı Müteal hakkı için tertib-i ceza ile...*" hareket edileceği muhakkaktır diye ilgililer tehdit edilmiştir. (BOA, KK.d. 0006, 3/b, 6)

Orduyla ve askerle ilgili en önemli sıkıntılardan birisi de askerin iaşesinin temini ve tayinât meselesidir. Yine 30 Kasım tarihli Sipah ve Silahdâr Ağalarına gönderilen bir buyruldu anlaşıldığına göre; ocak neferleri ve zabıtları için gereken tahsisat yapıldığı halde hala buldukları *Yenipazar* kazasında ocaklılar tarafından "*yem ve yiyecek mütalebesiyle fukara-yı raiyyetin rencide olduğuna ihbar olunmaktan naşi bu keyfiyetin adem-i tefekkürden neş'et eylediğine binaen...*" diye devam eden emirde bundan sonra nüzul emniyeti tarafından verilen tayinâtla kanaat edilmesi "*reaya fukarasından müft ve meccanen*" yem ve yemek talep edilmemesi istenmekteydi. (BOA, KK.d. 0006, 1/b, 5) Hacıoğlu Pazarı muhafızı vezir Osman Paşa'ya gönderilen başka bir mektupta da aynı konudan bahisle; Bölükât-ı Erbaa zabıt ve cümle neferâtının yevmiyelerinin nüzul emniyeti vasıtasıyla ödenmesi istenmektedir. (BOA, KK.d. 0006, 3/b, 3) Devamında nüzul emniyeti ve mubayacıya yazılan buyruldu ise askerin ihtiyacı için lazım olan arpa, buğday, un, et ve ekme gibi temel ihtiyaç maddelerinin listesi verilerek bunlar için gerekli malzeme ve et için gerekli olan koyunların eksiksiz bir şekilde temin edilmesi ve tüm ödemelerin yapılması istenmekteydi. (BOA, KK.d. 0006, 3/b, 4-5)

Pirevadi kadısı ve serdarına gönderilen diğer bir buyruldu da ise; *Şumnu*'dan *Kolofca*'ya doğru yol alan ordunun 1203 senesi mubayaasından mahsub olunmak üzere 4 bin kile arpa, bin kile un ve 500 baş koyunun görevliler marifetiyle anenisi tedarik edilerek ihtimamla *Pirevadi*'de hazır edilmesi emredilmektedir. (BOA, KK.d. 0006, 2/a, 1) Başka bir *kaim*¹¹'de ise hem ordunun buğday, arpa ve un ihtiyacından bahsedilmekte hem de bu konuda Paşa'nın kardeşinin de adı geçmektedir. Daha önce *Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığ*'na tayin edilen kardeşi *Çelebi Mehmed Ağa*'nın aynı zamanda ordunun zahire temini işlerinde de görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak muhtemelen İstanbul'da abisinden dolayı bir söylenti çıkmış olacak ki Hasan Paşa: "... zira biraderim mumaileyh kulları havass-ı ricâl zümresine idhal olduğuna gibi avamm-ı nas başına üşüşüb kimi hâk kimi na-hâk yere kendüyü şefi' ittihaz idecekleri zahir olmağla ... İstanbul'da vezirin biraderi şöyle imiş böyle imiş havadisleri..." şeklinde izahatta bulunmak zorunda kalmıştır. Belgenin devamında ordunun kış tayinatı için daha önce hazırlanan asıl tayinattan başka fazladan etraf kazalardan bir miktar zahire tertip ve tahsil edilerek taşıma esnasında yollarda telef olacak kısmın da hesap edilerek ilgili yerlerde hazır edilmesi istenmektedir. Buna göre en az 250 bin kile arpa, 50 bin kile un münasip yerlerden "*biraderim mumaileyh kulları marifetiyle*" toplanması ve bu toplananların nakliyesi için *Edirneli Mehmed Efendi*'nin görevlendirilmesi istenmektedir. (BOA, KK.d. 0006, 2/a, 2)

Ordu ve askerlerle ilgili başta gelen konulardan biri de ordunun kışlayacağı yerlerle ilgilidir. Liva-i Saadet Kaymakamı Ağa'ya gönderilen 4 Aralık 1790 tarihli bir buyruldu; Sipah ve Silahdar ve onlara bağlı olan Bölükât-ı Erbaa ocaklarının bu senenin kış aylarında Isakçı, Babadağı veya Tolcu kasabalarından birisinde kışlamaları Hatt-ı Hümayun ile de sabitlenmiş olup; bu bölüklere dâhil olan ve isimlere defterde kayıtlı olan askerlerin tespit edilerek kışlaklarına gönderilmeleri istenmektedir. Geri kalanların yevmiyelerinin kesileceği ve cezalandırılacakları bildirilmektedir.¹² (BOA,

⁸ Bkz. (BOA, KK.d. 0006, 6/b, 1; 7/b, 2)

⁹ Bkz. (Sezen, 2006:495)

¹⁰ 1877'de Varna Vilayeti'nin merkez kazası bkz. (Seze, 2006: 475)

¹¹ Arıza ve tezkire yerine geçen belgeler için kullanılan terim. Üst makamdan alt makama yazılan arızalar yerine geçen belgelere denirdi. Bkz. (Kütükoğlu, 1998: 275-281; Kurt ve Ceyhan, 2012: 19)

¹² Cephelelerde durumun kötü gidişatına bağlı olarak askerin ve komutanların emre itaatsizlikleriyle ilgili defterde çokça şikâyeti havi belge vardır. Bunlar benzer şikâyetler olduğu için tek tek incelenmemiştir. Örneğin: "... Isdar ve irsal olunan Evâmir-i Aliyye'nin vürudunda neferden bazıları azimetten muhalefet ile bi-edebâne tavra cesaret eyledikleri ihbar olduğuna binaen..." "*sipah neferâtından bazı bi-edeb erâzil makulesi adem-i itaat ve azimetinde muhalefet eyledikleri ihbar olunmağla ...neferât-ı merkumenin bu güne evzaa cesaretleri tamam-ı hiyanet ve ocaklarına yakışmayacak bir halet olduğu aşikâr ... hilaf-ı rıza-yı harekete cesaret edenleri ele virüb ocaklar şanını vikâye ile mukteza-yı me'muriyetiniz üzere ala eyyi hal bu güne hareket ve yine muhalefet daiyesinde olanların esamileri ref' ve kendüleri tertib-i ceza olunacağı ifade...*" Bkz. (BOA, KK.d. 0006, 5/a, 2-3)

KK.d. 0006, 5/a, 1-2) Hacıoğlu Muhafızı Osman Paşa'ya 6 Aralık 1790 tarihinde yazılan başka bir kaimede ise; Sipah, Silahdâr ve Bölükaat-ı Erbaa ocaklarının kış ayında *Babadağı*'nda kışlamalarına karar verildiği bunun için askerin oraya sevkini gerekliliği vurgulanmıştır. (BOA, KK.d. 0006, 6/a, 3) Devamındaki mektupta ise yine aynı hususla alakalı olarak Babadağı'na gitmekle görevli komutanların çoktan oraya varmış olmaları gerekirken 12 gün geçmiş olmasına rağmen hala ulaşamadıkları belirtilmiştir. Devir düşmandan intikam alma devri olmasına rağmen hala Hacıoğlu Pazarı'nda ayak süründüğü haberlerinin geldiği bu durumun tekrarı halinde eman vermeden ceza verileceği ikaz edilmiştir. (BOA, KK.d. 0006, 6/a, 4-5)

Ordu denince elbette ilk akla gelen başlıklardan birisi savaş mühimmatı ve cephaneye tedariki ile bunları taşıyacak olan hayvanların temini konusudur. 5 Aralık 1790 tarihli Kaymakam Paşa'ya gönderilen kaimede bu konuyla ilgili bilgiler vardır. İlkbaharda Anadolu'nun çeşitli eyaletlerinden deve ve katır temini, ayrıca topçu ustaları ve cebehane ve tophane mühimmatının Varna'ya ulaştırılması istenmektedir. Bu vazife ile de Malatya mutasarrıfı *Ömer Paşa*'nın bin nefer asker ile cepheye gelmesi bildirilmiş bunun için de Diyarbakir Eyaleti zaimleri ve tımarlı sipahilerinin onun emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA, KK.d. 0006, 5/b, 3)

Osmanlı ordusu Avrupa'da yaptığı neredeyse bütün savaşlarda kara ordusunun yanında mecburen donanmayı da kullanmıştır. Bu savaş esnasında da bu hal devam etmiştir. 14 Aralık 1790 tarihinde Varna muhafızına gönderilen kaimede; sahillerin muhafazası ve bu yoldan gelen düşmanın engellenmesi için on iki adet "*cezâyir sefâini*" istenmiş ve bu gemilerin görev yerine ulaşip ulaşmadıkları hakkında acilen bilgi verilmesi istenmiştir. Bu yazının devamında tabya şeklinde inşa olunan miri ambar yakınlarında mükemmel bir adet tabya inşası başlatılması istenmiş ve bu tabyada konuşlandırmak üzere beş-altı *balyemez* topu ve 20 nefer topçu yerleştirilmesi ve sahile bir de iskele inşaatının başlatılması istenmiştir. (BOA, KK.d. 0006, 8/b, 4)

Reyanın Durumu ve Göç

Osmanlı Devleti'nde reaya hem asker toplama hem de askerin ihtiyacını karşılama amacıyla müracaat edilen en önemli kaynaktı. Başlıca bu iki konu olmak üzere farklı şekillerde reyanın bazı durumlarda gücünün yetmeyeceği yüke maruz kalması ve bilhassa yerleşim alanlarının düşman tarafından işgal edilmesi sonucu halkın en son başvuracağı bir yol olan zorunlu göç veya o zamanki tabirle hicret hadisesi Osmanlı idarecilerini en çok tedirgin eden hadiselerden biriydi. Tüm Osmanlı tarihi boyunca yaşanan göç hadisesi özellikle 18. yüzyıl ortalarından sonra ve daha çok Rusya'yla yapılan savaşlar neticesinde 19. yüzyılda çok yoğun bir şekilde yaşanmaya başlanmıştır. Balkanlarda, Kafkaslarda ve kaybedilen diğer yerlerde yüzlerce yıl yaşayan Osmanlı reayasını mecburi istikamet önce düşmanın eline geçmemiş olan yakın yerlere daha sonra da Anadolu'ya hicret etmek zorunda kalıyordu. Bu konuda son yıllarda büyük bir külliyat oluşmuş olup her yıl düzenli göç sempozyumları da düzenlenmektedir.

Varna ve Hacıoğlu Pazarı muhafızlarına gönderilen kaimede; Karaharman, İsakçı, Babadağı ahalileri düşmanın Tolcu'ya saldırması sebebiyle korku ve endişeye kapılarak evlat ve ıyallerini Pirevadi ve Hacıoğlu Pazarı tarafına naklederek göçe başladıkları bildirilmektedir. Hasan Paşa kendilerinin Şumnu'dan yola çıkıp gelmekte olduklarını bu yüzden ahalinin yerlerinde muhafaza edilmesine azami derecede özen gösterilmesini istemektedir. Ahalinin bu durum karşısında hicrete başlamaları dini açıdan da mahzurlu görülüp, aslında Tolcu'ya saldıran Rus askerlerinin derme çatma Boğdan reayasından mürettep olduğu ve onların da geri çekilmeye başladıkları yönünde istihbarat aldıklarını bildirmiştir. Bu zor şartlar altında memleket ve ahalinin kurtarılmasından başka bir dertlerinin olmadığını ahaliye ilan emredilmekte ve dayanmaları istenmektedir. Ahalinin yerlerinde tutulmaları, Hacıoğlu Pazarı ve Varna'ya ulaşan kadın ve çocukların mallarıyla beraber muhafaza edilmesi, en kısa sürede asil yurtlarına ulaştırılmaları istenmektedir. Bu emre uymayanların asla taviz verilmeden cezalandırılmaları ve henüz hicret etmeyenlerin katiyetle yerlerinden çıkarılmaları ilgililere tembih edilmektedir. (BOA, KK.d. 0006, 2/b, 1) Bu uyarılara rağmen düşman eline geçen yerlerin Müslüman ahali ne yazık ki katliamlara maruz kalmamak için vatanlarını terk ederek işgale uğramayan yerlere göç etmişlerdir.

Aynı konuyla ilgili Tolcu ve havalisi başbuğu *Emin Paşa*'ya gönderilen 2 Aralık 1790 tarihli kaimede ise; Ruslar tarafından işgal edildiği anlaşılan Tolcu'nun perakende olan ahalisini hakkında birkaç günden beri hiç haber gelmediğinden bahisle bu durumun kendilerinde ciddi endişeye sebep olduğu belirtilmiş ve ne halde olduklarının rapor edilmesi istenmiştir. Kendilerinin Şumnu'dan hareket ettiklerini, biraderi Çelebi Mehmed Ağa'nın da kendilerine dâhil olmasıyla gecikmeden yola çıkılacağını belirtmiş, üstelik etraftan toplanan seçme süvari birlikleriyle de askerin desteklendiğini açıklamıştır. Bu arada Emin Paşa'nın da boş durmayarak; etrafa karakol ve casuslar tayin ederek Rusların hareketlerini takip ettirip tarafına bilgi verilmesini istemiştir. (BOA, KK.d. 0006, 3/b, 1) *Kocabaşzâde Ahmed Paşa*'ya ve devamında *Serbestzâde Mehmed Haseki*'ye gönderilen mektupta da aynı şikayetler olup; "*Meşta-yı Ordu-yu Hümâyundan maiyetinize tefrik olunan asker ile halen Tolcu havalisi Başbuğu Vezir-i mükerrem izzetlü Emin Paşa hazretleri maiyetine me'mur kılınalı on iki günden ziyade olup şimdiye dek Babadağı'da vasıl olduğunuz haberi manzurumuz iken henüz Hacıoğlu Pazarı etrafında geşt ü güzar ve fukara-i raiyeye...*" ifadeleriyle ilgili komutanların görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri istenmektedir. (BOA, KK.d. 0006, 4/b, 1-2)

Yerleşim Alanları ve Kaleler

Bu başlık altında savaşın cereyan ettiği şehir, kaza, köy ve mahaller ele alınacaktır. Kapalı yollar ve geçitler sebebiyle çoğu yerleşim alanlarına ulaşım imkânı bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen devlet adamları ve halk çeşitli çareler aramışlar ve çok eski dönemlerden beri kullanıla gelen bazı yöntemlerle yerleşim alanlarını düşman işgaline karşı korumaya çalışmışlardır.

Bu yöntemlerin en bilindiklerinden birisi de hendekler marifetiyle yerleşim alanlarının muhafazası şeklinde olmaktadır. Bu yöntem Celali isyanlarından beri bilinen ve kullanılan bir çare olup; kasaba ve köylerin etrafına hendekler yapılması vasıtasıyla ahalinin düşman işgalinden ve tecavüzünden korunmasıdır. Ne kadar işe yaradığı bilinmez ama *Şumnu* kasabasının etrafında var olduğu anlaşılan hendeklerin acilen tanzimi istenmekte ve bu iş için bazı askeri görevliler

vazifelendirilmektedir. Bu hendekler muhtelif kısımlara ayrılmış ve her kısma bir devlet adamı görevlendirilmiştir. Bir kısmına *Baş Muhasebeci Hasan Efendi*, bir kısmına *Ruznâmçe-i Evvel Ali Refik Efendi*, kalan iki kısma ise *Ordu-yı Hümâyün Kasap Baş Mustafa Bey* ve *eski sipahiler ağası Mustafa Ağa* vazifelendirilmiştir. Bu üst kademe görevliler mahallinde toplanan ve tertip edilen ahalinin yardımıyla hendekleri en kısa sürede yapmak veya tamir etmekle görevlendirilmişlerdir. (BOA, KK.d. 0006, 1/b, 2)

1 Aralık 1790 tarihli Liva-i Saadet Kaimimakam Ağa Paşa'ya yazılan başka bir kaimede ise *Maçin* muhafızı *Vezir Arslan Mehmed Paşa* tarafından inşa edilmekte olan tabyanın maddi yetersizlik nedeniyle yarım kaldığından bahisle bu işin tamamlanması ve diğer ihtiyaçların karşılanması için bu defa yeterince harçlık gönderildiği anlatılmaktadır. (BOA, KK.d. 0006, 3/a, 3)

Devlet Adamlarıyla ve Kırım Hanıyla Yazışmalar

Bu başlık altında merkezde ve taşrada çok farklı devlet adamıyla yapılan yazışmalar kastedilmektedir. Bunların başında merkezde bulunan Kaimimakam Efendi, Defterdâr ve Reisü'l-küttab efendi gelmektedir. Merkezdekiler hariç önem sırasına göre yazışma yapılan devlet adamları listesinin başında ise doğal olarak Kırım Hanı gelmektedir. 21 Temmuz 1783 tarihinde Ruslar Kırım'ı işgal ve ilhak etmişlerdi. Bu dönemde Kırım tahtında tabir caizse sözde Kırım Hanı olarak Osmanlılar tarafından atanan ama Rusların kabul etmedikleri Baht Giray (1789) bulunmaktaydı. Yazışmalarda isim geçmese de bahsedilen Han bu zat olmalıdır. (İnalçık, 1996: 76-78).

1 Aralık 1790 tarihli "*Han Hazretlerine*" diye başlayan bir kaimede; Kırım hanından (Baht Giray) Rus işgaline uğrayan veya işgal edilme riski olan yerleşim alanlarında Osmanlı komutanlarından vezir başbuğ Mehmed Emin Paşa ile ittifak halinde Osmanlı ordusuna destek olması rica edilmektedir. Ayrıca yerlerinden hicret etmekle karşı karşıya kalan ahalinin yerlerinde sakin olmaları için de yardım istenmektedir.

Kendisine 1 Aralık 1790 tarihinde mektup gönderilen ve adı açıkça yazılan başka bir devlet adamı da *Curazâde Ahmed Paşa*'dır.¹³ Ahmed Paşa'ya kendisine ayrılan mahallin muhafızlığı karşılığında vezaret payesi verilmiş olduğu ve bu duruma Padişah tarafından da müsaade edildiği bildirilmiş, bu tarihten itibaren kapı halkını tevfir ve teksir ile bahsedilen kaleyi gece gündüz canla başla muhafaza etmesi istenmiştir. (BOA, KK.d. 0006, 3/a, 1) Ayrıca ilgili konularda devlet merkezinde veya taşrada görevli yetkililerle de ilgi alanlarına göre yazışma yapılmıştır. Bunlardan birisi mali konularda görüş alış-verişinde bulunulan Defterdâr efendidir. (BOA, KK.d. 0006, 3/a, 3)

Barış Görüşmeleri ve Diplomasi Konuları

Sadrazam asıl olarak ordunun komutası, iaşesi, düzen ve intizamı ile ilgilenirken diğer yandan da başka devlet işleriyle de meşgul olmak zorundaydı. Kethüda Beye yazılan 30 Kasım 1790 tarihli bir tezkirede¹⁴ bu işler; istihbarat faaliyetleri, Osmanlıların o esnada yürüttükleri diplomasi faaliyetleri, yapılması muhtemel olan antlaşmalar hakkında mütalaalar, çeşitli milletlerden ele geçen esirlerin takası gibi konular olarak öne çıkmaktadır. (BOA, KK.d. 0006, 1/b, 3)

Bu olağanüstü dönemde elbette en önemli konuların başında evvela Rusya olmak üzere ilgili devletlerle barış görüşmeleri çok önemli bir konu başlığıdır. 1 Aralık 1790 tarihli *Reisü'l-Küttab* ve görüşmelerde Osmanlıları temsil eden *Murahhas-sı Evvel Seyyid Abdullah Efendi*'ye gönderilen kaimede; hem barış görüşmelerinden hem de karşı tarafın elçilerine verilecek olan hediyelerden bahsedilmektedir. Elçilere verilecek olan kıymetli kumaş ve şallar için daha önce kaimimakam paşaya talepte bulunulmuş ancak elçilerin gelişine kadar hediyeler gecikeceğinden Ordu-yu Hümâyün bezirgânlarından bu hediyelerin tedarik edilmesi yoluna gidilmesinin daha uygun olacağı kararlaştırılmıştı. (BOA, KK.d. 0006, 3/a, 5; 4a/ 1)

Osmanlılar bu dönemde hem Avusturya hem de Rusya'ya karşı mücadele verdikleri için bir taraftan da barış görüşmeleri devam etmekteydi. Aynı belge içinde ve ilerleyen sayfalarda diplomatik görüşmelere ve imzalanacak olan antlaşmaya dair de önemli bilgiler verilmektedir. Zıştovi Antlaşması öncesinde Prusya ile olan ittifak ve onların arabuluculukları neticesinde Prens Coburg ile Sadrazam Şerif Hasan Paşa arasında 1791 Haziran ayına kadar sürecek dokuz ay vadeli altı maddelik bir silah bırakma antlaşması yapılmış oluyordu. (Beydilli, 2013: 467-472; BOA, KK.d. 0006, 3/a, 5; 4/a, 2-3)

Diğer Konular

İncelediğimiz defter her ne kadar yoğun savaşların yaşandığı bunun neticesinde insani dramların çokça görüldüğü bir döneme ışık tutuyor olsa da insan hayatının farklı alanlarına ait küçük teferruatlara da rastlanmaktadır. 2 Aralık 1790 tarihli belgeden; *Divane Orman (Deliorman)* nahiyesinde bulunan *Timur Baba Tekkesi*'nde sakin olan fakara ve dervişlere fazladan yardım ve gelip geçenlerin istifadesi için Filibe nazırlığından tayin olunan günlük yarım kile pirinç istihkakının düzenli olarak ödenmesi için Kalıçe nazırına mektup yazıldığı anlaşılmaktadır. (BOA, KK.d. 0006, 3/a, 6)

Değerlendirme ve Sonuç

Döneminde pek çok devlet adamının yaşadığı çok sayıda olumsuzluğu birebir yaşadığı anlaşılan Osmanlı sadrazamlarından birisi olan Şerif Hasan Paşa'nın Osmanlı Arşivlerindeki tahriratlarının konu edildiği bu çalışmamız; aslında nispeten iyi bilinen bir döneme daha yakından ışık tutan bir ana kaynaktır. Bu ve benzeri kaynak grubundan; bizatihi devletin en üst yöneticisi tarafından şahit olunan hadiseleri, devletin içine düştüğü zorlukları, yöneticilerin yaşadıkları sıkıntıları, askerin durumunu, komuta kademesinin orduya ne kadar komuta edip edemediği meselesini,

¹³ Silistre ve Özi valiliği yapmış Osmanlı vezirlerinden.

¹⁴ Aynı şehirde bulunan resmi daireler arasında yapılan yazışmalara verilen ad. Tahrirâtlardan farkı mühürsüz oluşlarıdır. Sadaret tezkirelerine *arz tezkiresi* de denilirdi. Bkz. (Kurt ve Ceyhan, 2012: 22); Geniş bilgi için bkz. (Kütükoğlu, 1998: 245-275)

askerin disiplin durumunu, düşmanla yapılan mücadelenin safhalarını vb. çok sayıda konuyu anlayabilmek mümkün olmaktadır.

Halkın içine düştüğü pek çok iktisadi ve içtimai olumsuz şartla birleşen savaşlar, her ne açıdan bakılırsa bakılsın son derece yıpratıcı ve yorucu bir ortam içinde bitip tükenmek bilmeyen düşman saldırılarına direnmeye çalışan bir devlet idaresini ve millet iradesini açıkça göstermektedir. Savaşların uzaması, son bahar ve kış aylarına sarkması var olan güçlükleri bir kat daha arttırmış görünmektedir. Bu olumsuz koşullarda askerin iâşe ve ihtiyaçlarının karşılanması elbette çok güçtür. Bu zorluklarla baş etmeye çalışan Osmanlı idarecileri her ne kadar resmi metinlerde bunu hissettirmeye çalışsalar da muhtemelen bu zorluğu çok iyi bilmekteydiler. Sadrazam Hasan Paşa hakkında bilgi veren kaynaklarda; Paşa'nın orduya güveninin az olduğundan bahsedilmektedir. Başta Padişah olmak üzere sadrazam ve pek çok diğer devlet idarecisi kuvvetle muhtemel bu gerçeği yakından bilmekteydiler. Ancak alt kademe görev yapan idarecilere ve askerlere ve hatta reyaya durumu fark ettirmemek ve organize hareket etme mecburiyeti olan bu sınıfların morallerini bozmamak için hep başarıdan ve zaferden bahsetmek mecburiyetinde kalmışlardır. Defterde anlayabildiğimiz kadarıyla aynı konuda ilgili görevlilere (askeri, mülki, ayan-eşraf vb) tekrar tekrar gerekli ikazları yapanlar da bu emirlerinin tam anlamıyla karşılık bulamayacağını biliyor olmalıydılar. Çünkü gerçekte şartlar merkezden istenilenlerle uyumsuzdu. Maddi problemler yanında, lojistik meselesinde yaşanan sıkıntılar, halkın fakirliği ve savaşların yükünü çekecek takatinin kalmaması eski azametli günlerin geride kaldığının anlaşılmasına her geçen gün biraz daha katkı yapmaktaydı.

Bu durum; özlenen ve belki bazı dönemlerde kurulmuş olan nizam-ı âlem ülküsünden her geçen gün uzaklaşıldığının da göstergelerinden sayılmalıdır. Yüksek ideali olan merkezi devletin taşradaki temsilcileri artık bu ideale bazen alenen muhalefet ederken, bazen de başkalarından bu düzeni yeniden kurmalarını beklemekteydi. Asker toplama esnasında bizatihi yöre ileri gelenlerinin veya halkın bu duruma mani olmaya çalışmaları başarısızlıkla neticelenen savaşların toplumda ve yönetici sınıf üzerinde meydana getirdiği yılgınlığın bir tezahürü olarak da okunmalıdır. Bu psikoloji ve fiili işgaller neticesinde yüzlerce yıl yaşadıkları topraklarını terk etmek zorunda kalan Müslüman halk aynı zamanda bir çaresizliğin de aynası görüntüsünü arz etmektedir. Bütün bu olumsuz görüntüye rağmen geçmişte batılı güçler karşısında muazzam başarılarla imza atan bu büyük devletin yaptıkları hiç de küçümsenecek şeyler değildir. Ordunun ikmalî, askerin ihtiyacının eksiksiz giderilemeye çalışılması, komuta kademesinin istisnalar hariç vazifesini canla başla yapmaya çalışması elbette dikkate değer hususlar olarak tarihe geçmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, KK.d, 0006

Diğer Eserler

Ahmed Cevdet Paşa. (1309). Tarih-i Cevdet, 5, Dersaadet: Matbaa-i Osmanî.

Arslan, M. (Haz), (2013). Osmanlı Sadrazamları (Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri), İstanbul: Kitabevi Yay.

Başer, A. (2015). Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın 1791 Seferi Esnasındaki Yazışmalarına Dair Bir Defter (7 Temmuz 1791 – 10 Ağustos 1791), Karadeniz Araştırmaları, 48, 79-98.

Beydilli, K. (2013). Zıştovi Antlaşması, DİA, 44, 467-462.

Danişmend, İ. H. (1972). İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Fedakâr, C. (2015). 1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri. Karadeniz Araştırmaları, 46, 119-136.

İnalçık, (1996). Giray, DİA, 14, 76-78.

Kurt, Y. ve Ceyhan, M. (2012). Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası, Ankara: Akçağ Yay.

Kütükoğlu, M. S. (1998). Osmanlı Belgelerinin Dili, Diplomatik, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Mustafa Nuri Paşa. (Haz. N. Çağatay), (1992). Netayic ül-Vukuat, III-IV, Ankara: TTK Yay.

Sarıcaoğlu, F. (1997). Hasan Paşa, Şerif, DİA, 16, 340-341

Sezen, T. (2006). Osmanlı Yer Adları, Ankara: Devlet Arşivleri Yay.

Tektaş, N. (2002). Sadrâzamlar, İstanbul: Çatı Kitapları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi, IV/I, IV/II, Ankara: TTK Yay.

Ünal, M. A. (2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul: Paradigma Yay.

Summary

Ottoman grand viziers were able to reach the first vizier, meaning absolute deputy of the Sultans, at advanced ages after generally a very long and tiring life of experience, with exceptions. The number of statesmen who were able to emerge into such authority at the end of this process was certainly limited. Some of these experienced statesmen came to their positions in the magnificent days of the state, while the amazement of that revolution affected their persons. Sokollu Mehmed Pasha was one of the best examples on this topic. The actions of the grand viziers who came into their positions in periods of crisis and problem of the state in situations contrary to this, like the father of the Köprülü family Mehmed Pasha, carved their names into history with importance. Every act of the grand viziers, the second most important statesmen after the sultan, were important. That's why historical resources that pass them down to us are certainly very important for scientists.

As a result of the events that emerged right after the Treaty of Küçük Kaynarca, Russia intervened in Crimea annexed it in 1783. The new war initiated to take Crimea, the first Muslim land to be lost during the Ottoman period, from the Russians passed under harsh conditions for the Ottomans, and as a result, the Özi Fortress was occupied by the Russians, and the state was forced to sign the Yaş Treaty. During this process, the severity of the situation in which the statesmen and soldiers serving on the front found themselves in were reported in various resources. One of these groups of resources were the correspondences the grand viziers made from the front. This article will discuss the documents within a notebook belonging to the correspondences of Sherif Hasan Pasha, an Ottoman grand vizier who served briefly, and will subject them to evaluation in various regards. These documents are recorded with number 0006 in the Kamil Kepeci Sadaret Mektubi Kalemî Record (KK.d) in the Presidential Ottoman Archive.

The severity of the conditions in which various officials tending to state affairs, the circumstances in which the state found itself, the status of the Ottoman army against its competitors, the capacity and capability of the military to fight, logistical issues, the condition of the command element, relationships of the military officials to one another, and other headings are among the primary topics to be analyzed in light of these correspondences. The circumstances in which senior administrators ruling the state and their relationships with one another constitute a significant matter within our topic. It is possible to reach valuable clues from these types of records about the family, siblings, personality, and identity of a grand vizier.

The information provided in the records regarding the Ottoman army is very valuable. Logistics of campaigns is a significant issue for every state. As such, rising from underneath this was among the primary work statesmen, local administrators, and, of course, grand viziers serving in the incredibly difficult task needed to deal with. The fact that the grand viziers who were rightfully unable to overcome this were dismissed and even lost their lives relates to their success against this daunting mission. Accordingly, the topic most discussed in the records no doubt relates to this heading. Meeting the material needs of the army (flour, barley, feed and food, etc.), the rightful supply of the expenses needing to be made, and covering at least a portion of the soldiers who would fight from the region the army was found, meaning drafting local people into the army, are among the primary topics discussed with great importance. That the public living on European Ottoman lands started to abandon their homes upon the defeat of the army that was inadequate on some fronts against Russia is a matter that must be discussed with importance. The helplessness of statesmen against these forced migrations of people fleeing from potential Russian destruction can clearly be read in the documents.

There are correspondences with state officials from many different segments in the records. The most striking of these are the Sadaret District Governor in the capital. Within the documents written addressed to military officials serving both centrally and mostly in the country and to local administrators was important information regarding the military, administrative, political, and social lives of the state and subjects. Scientists have conducted very few studies regarding the source group that is the subject of the study. İsmail Hakkı Uzunçarşılı became the Republic Era Turkish historian who first utilized these records. These records have been used in various studies. But the number of studies that directly examines the records is limited.

Ek 1:

Tablo 1: Serif Hasan Paşa'nın Tahriratlarına Ait Özet Tablo

S. NO	Belgenin Başlığı	Tarihi	Sayfa No
1.	Takrir-i Âli Mucebince Kaimimakam Paşa'ya	23 Ra 1205	1/a
2.	Livâ-yı Saadet Kâimimakâmı Ağa Paşa'ya Buyrudu	23 Ra 1205	1/b
3.	Livâ-yı Saadet Kâimimakâmı Ağa Paşa'ya Buyrudu	23 Ra 1205	1/b
4.	Kethüda Beğe Tezkire	23 Ra 1205	1/b
5.	Livâ-yı Saadet Kâimimakâmı Ağa Paşa'ya Buyrudu	23 Ra 1205	1/b
6.	Sipâh ve Silahdâr Ağalarına Buyruldu	23 Ra 1205	1/b-2/a
7.	Pirevâdi Kadısına ve Serdarına Buyruldu	23 Ra 1205	2/a
8.	Takrir-i Âli Mucebince Kaimimakam Paşa'ya Kâime Yazıları	23 Ra 1205	2/a

9.	Varna Muhafızına ve Hacıoğlu Pazarı Muhafızına	23 Ra 1205	2/b
10.	İbrail Muhafazasında Olan Vezir Yeğen Mehemed Paşa'ya	24 Ra 1205	2/b
11.	Han Hazretlerine	24 Ra 1205	2/b
12.	Curâ-zâde Ahmed Paşa'ya	24 Ra 1205	3/a
13.	Defterdâr Efendiye	24 Ra 1205	3/a
14.	Livâ-yı Saadet Kâimimakâmı Ağa Paşa'ya	24 Ra 1205	3/a
15.	Kethüda Beğ Tezkire	24 Ra 1205	3/a
16.	Reisü'l-küttâb ve Murahhas-ı Evvel İzzetlü Seyyid Abdullah Efendiye	24 Ra 1205	3/a
17.	Kâliçe Nâzırına	25 Ra 1205	3/a
18.	Hacıoğlu Pazarı Muhafızı Olub Bu Defa Rütbe-i Vâla-yı Vezâretle Terfi Olunan Osman Paşa'ya	25 Ra 1205	3/b
19.	Hacıoğlu Pazarı Muhafızı Vezir Seyyid Osman Paşa'ya	25 Ra 1205	3/b
20.	Hacıoğlu Pazarı Muhafız Ma'iyetinde Olan Nüzul Eminine Buyruldu		3/b
21.	Balcık Mubayaacısına	25 Ra 1205	3/b
22.	Silistre Mütessellimi Battal Ağa'ya ve Kocaadam Oğlu'na	25 Ra 1205	3/b-4/a
23.	Kaimimakam Paşa'ya	25 Ra 1205	4/a
24.	Kethüdâ Beğ Hazretlerinin Şukkası Balasına Tahrir Olunmuştur		4/a
25.	Takriri	25 Ra 1205	4/a
26.	Râşid Efendi'ye	25 Ra 1205	4/a
27.	Kocabaş-zâde Ahmed Paşa'ya	26 Ra 1205	4/b
28.	Serbest-zâde Mehmed Haseki'ye	27 Ra 1205	4/b
29.	Kethüdâ Beğ Tezkire	27 Ra 1205	4/b
30.	Livâ-yı Saadet Kâimimakâmına ve Kethüdâ Beğ Hazretlerine Buyrudu	27 Ra 1205	4/b
31.	Kaimimakam Paşa'ya	27 Ra 1205	4/b
32.	Livâ-yı Saadet Kâimimakâmı Ağa Paşa'ya Buyrudu		5/a
33.	Kethüdâ Beğ Tezkire	27 Ra 1205	5/a
34.	Sipâh ve Silâhdâr Ağaları ve Kâtipleri ve Zâbitân ve Çavuşlarına Buyruldu	27 Ra 1205	5/a
35.	Köstence Muhafızı Ahmed Paşa'ya	27 Ra 1205	5/a
36.	Kaimimakam Paşa'ya	28 Ra 1205	5/b
37.	Kaimimakam Paşa'ya Şukka	28 Ra 1205	5/b
38.	Kaimimakam Paşa'ya	28 Ra 1205	5/b
39.	Tevfik Efendi'ye	28 Ra 1205	5/b
40.	Han Hazretleri'ne ve Tolcı Havalisi Başbuğu Emin Paşa'ya	28 Ra 1205	6/a
41.	Livâ-yı Saadet Kâimimakâmı Ağa Paşa'ya Tezkire	28 Ra 1205	6/a
42.	Hacıoğlu Pazarı Muhafızı Osman Paşa'ya	29 Ra 1205	6/a
43.	Zihneli Hasan Paşazâde Abdülfettah Beğ	29 Ra 1205	6/a
44.	Sipâh ve Silâhdâr ve Bölükât-ı Erbaa Ocakları Ağaları ve Kethüdâ Kâtipleri ve Zâbitânına Buyruldu	29 Ra 1205	6/a
45.	Dahve Muhafızı Halil Paşa'ya	10 R 1205	6/a
46.	Silistre Mütessellimi Battal Ağa'ya ve Kocaadam Oğlu İsmail Ağa'ya	Selh-i R 1205	6/b
47.	Kethüda Beğ Kaime	10 R 1205	6/b
48.	Kalle Muhafızı Bicân-zâde Ali Paşa'ya ve Yergöğü Muhafızı Abdullah Paşaya	10 R 1205	6/b

49.	Bir Sureti Dahi Yergöğü Muhafızı Abdullah Paşa'ya	10 R 1205	6/b
50.	Han Hazretlerine ve Tolcı Başbuğu Emin Paşa'ya	Tarihsiz	6/b
51.	Emin Paşa'ya Kenar	2 R 1205	7/a
52.	Kaimimakâm Paşa'ya	2 R 1205	7/a-7/b
53.	Kenar: Kaimimakâm Paşa'ya	2 R 1205	7/b
54.	Mâçin Muhafızı Arslan Paşa'ya	3 R 1205	7/b
55.	İsakçı Başbuğu Osman Paşa'ya	3 R 1205	7/b
56.	Kaimimakâm Paşa'ya Kenar	3 R 1205	7/b
57.	İsakçı Başbuğu Osman Paşa'ya	4 R 1205	7/b-8/a
58.	Halep Valisi Süleyman Paşa'ya	5 R 1205	8/a
59.	Rum-ili Valisine	5 R 1205	8/a
60.	Pirevadi Nâibi Efendiye Buyruldu	Tarihsiz	8/a
61.	Kaimimakâm Paşa'ya	6 R 1205	8/a-8/b
62.	Sipâh ve Silahdâr Ağâlarına ve Sâir Zâbitâna Buyruldu	Tarihsiz	8/b
63.	Hâcioğlu Pazarı Muhafızı Osman Paşa'ya	7 R 1205	8/b
64.	Varna Muhafızına	7 R 1205	8/b
65.	Kaimimakâm Paşa'ya	7 R 1205	8/b

